

HAYRİK MANUK MURADYAN'IN* ANLATTIKLARI
(1905, ŞATAKH, CINUK K. DOĞUMLU)

Bizim Varaga Dağı'nın yamacı Van Dağı'nın zirvesindeydi. O dağın kolu aşamalı olarak alçalarak Van Gölü'ne girer. Ermenistan'ın en iyi elması Artamet elmasıdır.

Varaga Dağı'nın yamacında, gece mum gibi, ışık gibi yanan bir çiçek vardı. Koparmak için yaklaştığında artık ışık vermezdi. O çiçeğe "siradeğ" ["aşk ilacı"] derlerdi.

Bizim, gölün üstünü örttüğü bir Khald tapınağı vardı. Akhtamar Adası küçük ve taşlıydı. Kral Gagik meşhur Akhtamar Manastırı'nı o adada inşa ettirmişti.

Van'ın dört tarafında "kâfur" güller yetişirdi; kâfur gül mavi olurdu...

Güneşli bir Mayıs sabahı Zozan Anne bizim Cermuk'a gitmiş (sulu köy). Bir keresinde amcamdan o maden sularının isimlerini vermesini rica ettim. O da bana 210 tane kaynak adı verdi. Hemen hemen bütün tarlalarımız doğal yolla sulanıyordu. Dolayısıyla o gün annem Arnos Dağı'nın yamacına sebze toplamaya gitmişti. Aniden şimşek çakmış ve yağmur başlamış, sonra da dolu; ve annem bir yolunu bulup mağaraya ulaşmaya karar vermiş. Ravent yapraklarından birini başına, diğerini de arkasına tutarak mağaraya ulaşmış. Hamileymiş. Doğum sancıları başlamış ve ben dünyaya gelmişim. Bir bitkinin kenarıyla göbek bağımı kesmiş; gömleğini çıkarıp beni onunla sarıp sarmalamış. Babam havanın bozduğunu görünce endişelenip oraya gitmiş ve mağaranın ağzında annemle karşılaşmış beni eve götürmüş. Beni bir beşiğe koymuşlar. Büyükanmem kötülükleri bağlasın diye yastığımın altına bir ip parçası koymuş; köyün öğretmeni kulağının arkasına yerleştirdiği kalemi çıkarıp "okur yazar olsun" diyerek yanıma koymuş. Dedem de "fedayi olsun" diyerek kılıcını çıkarıp yanıma bırakmış.

Şatakh Muharebesi'nin başladığını hatırlıyorum. Bizimle iyi komşuluk ilişkileri içerisinde olan Mihranlı Kürtler vardı; gelir evimizde kalırlar, gece yiyip içerler, sonra giderlerdi. Biz onlara "tanıdık" derdik. O zaman bizim o tanıdığımız bir kere gelip dedeme bir ev giysisi (kaysı rengi bir giysiydi) ve üç yaşında bir tay verdi. Ben ona binmeyi çok seviyordum; o benim atımdı. Onu Mezopotamya'ya kadar yanımızda götürdük.

Muharebe sırasında Şatakhlıların 364 silahlı savaşçısı vardı; düşman ise karşımıza 6000 kişilik bir ordu çıkardı. Çatışma bir buçuk ay sürdü. Türkler sadece bir defa zafer kazanabildi. Bütün bölge bizim denetimimiz altındaydı. Ermeniler 48 kayıp verdi; Türklerin kaybı ise 2000 kişiydi.

Dro geldi ve köyümüzde bir konuşma yaptı; kahraman Şatakhlılara övgüler yağdırdı ve "Çok yaşayın!" dedi. Ama Rus ordusu geri çekildi ve göç başladı. Van'a giden bütün yol cesetlerle doluydu.

1915'te Rus ordusunun durumu vahimdi. Rus askerleri Ermenilerin evlerine gidip ekmek

dileniyorlardı; zira onlara üç ay boyunca yiyecek verilmemişti. Ama biz Ermeniler Rus askerlerini seviyorduk; onlara "iyi Ruslar" diyorduk.

İskorbüte yakalandık. Salmastlı bir Ermeni geldi ve bize çubukla tütün gibi bir şey içirdi ve iyileştik. Yolda babam ve amcam öldüler. Salmast'ta ise dedem öldü. Annem iyi şarkı söylerdi. Dedem annemi çok severdi; "otuz dört kişilik ailemizin hanımefendisidir" derdi. Ölmeden bir gün önce, biz uyumak için yatarken dedem şöyle dedi: "Yarınki güneşi görmeyeceğim; gelin sizi kutsayayım"; annemden kendisi için bir şarkı söylemesini rica etti ve hepimizi kutsadıktan sonra son nefesini verdi...

Göç yolunda bize Kostantin Hambarzumyan liderlik ediyordu. Bizim 5000 kişilik bir ordumuz vardı. Ordu birkaç bölüme ayrıldı; bir tabur vadinin sol tarafından, diğeri önümüzden, sonuncusu da arkamızdan ilerledi. Böylece kırk bin Ermeni Van'ı terk ettik. Biz, Türklerin Sımko'nun çetesine rüşvet verdiğiinden haberdar değildik. Onlar yolumuzu tutmuş ve kapatmışlardı. Khoy yoluyla gidip Kafkasya Ermenileriyle birleşecektik; ama mecburen Salmast'a gittik.

Vadiden geçiyorduk; yol dardı. Onlar, geçemeyelim diye yolun ortasına büyük bir taş koymuşlardı. Gençlerimiz iterek o taşı vadiye yuvarladılar. Ama daha sonra Kürtler saldırmaya başladı. Zorlukla vadideki yoldan yukarı tırmandık. Sağ kanattaki Kürtler bizi kuşatmıştı; birliklerimiz Kürtleri katletti; onların cesetleri yerlere serilmişti.

Göçten önce Rus ordusuna yardım ettiğimiz için, şimdi de kendileri bizi yalnız bırakmıyorlardı; yalnız bizi korumakla kalmayıp yemek sırasında bizi yanlarına çağırıyor, "Gelin birlikte yiyelim" diyordular.

Salmast'ta kaçmayı başaramamış bir Rus topçu taburu vardı; o bize yardım etti ve o taburun komutanı bize sonuna kadar Ermenilerin yanında olacaklarını bildirdi.

Göç sırasında yolda Türk ordusu bizi takip ediyordu. Türkler 15000 kişilik ordularıyla üzerimize gelmişlerdi; Salmast'ta bizimkiler dövüştüler ve ağır kayıplar verdiler. Türklerin sağlam mevzileri vardı: onlar yukardan savaşıyorlardı, biz ise açık ovan. Biz Rus ordusunun yardımıyla kurtulduk.

Urmiye'de Farslar bizi tuz ve ekmekle karşıladı. Urmiye'de birçok Süryani vardı. Jamharyan taburumuzun komutanıydı. O Türklerin Süryanilerin üstüne de saldırdığını görünce Süryanileri de korumaya başladı. Birliklerinde gerçekten de çok adam vardı, ve çok da kayıp veriyorlardı; ama Süryaniler de kurtuldular. Çatışmalar devam ediyordu. Urmiye çarpışmaları sırasında Azerbaycanlılar da üstümüze saldırdı. Kirmanşah'a vardık. Türkler arkamızdan geliyorlardı. Yetmiş-seksen kişilik tanınmış bir Fars birliği yan taraftan saldırmak için öne geçmişti. Onlar Kostya Hambarzumyan'a rastladılar.

Şah Ermeni kervanlarına direnmeme emri vermişti; o yüzden de bizi tuz ve ekmekle karşıladılar. Bir İngiliz süvari bölüğüne rastladık. Onlar yerlerinden kıvıldamadılar. Kirmanşah'ta yiyecek, gıda maddesi yoktu. Araplar devamlı annemin etrafında dönerek ona:

"Bu atı bize sat" diyorlardı.

Annem sonunda kabul etti:

- Ne kadar para verirsen ver.

- Yirmi altın.

Annem daha fazlasını istese de vereceklerdi; zira o bir Arap atıydı. Ben atımın ardından çok ağladım. On üç yaşındaydım. O ata binerek hayvanları otlatmaya götürüyordum. Atım, ben üstüne bineceğim zaman eğilirdi; bana çok bağlıydı. Yavaş yavaş Mezopotamya'ya doğru gittik. Rus birliği yanımızdaydı. Mezopotamya'ya vardık. Orda, İngilizler Nakhrumar Çölü'nde çadırlarda kalıyorlardı. Hindistan Ermenileri bize maddi yardımda bulundular, doktor ve İngilizce öğretmenleri gönderdiler. 1918'de İngilizler ordumuzu sömürge ordusuna çevirdiler. Irak'ta kurtuluş savaşı başladı. Iraklı Araplar İngilizlere karşı ayaklandı. İngilizler Ermenilerin Araplarla çatışmasını istedi.

Kostya'dan sonra kervanımızın komutanı Levon Şağoyan'dı**. O sadece altıncı sınıftan mezundu; ama çok zeki bir adamdı. Şağoyan şöyle dedi: "Biz yabancı bir ülkedeyiz; Araplara karşı savaşmayız." İngilizler öfkeden kudurdular; Ermeni Mandası'ndan vazgeçmeye hazırlandılar. Bu haber Şeyh'e de ulaştı. Bedeviler gelip çadırlarımıza doldu. Bize : "Merhaba! Siz çok yaşayın!" diyorlardı.

Süryaniler ise Araplara karşı savaşıyorlardı. Ama Araplar onların kökünü kazıdılar.

1921'den sonra, Aleksandr Miyasnikyan'ın Kafkasya'da Sovyet Ermenistanı'nı kurduğu ve Irak Hükümeti'nin önüne kervanımızın Ermenistan'a gönderilmesi meselesini koyduğu haberini aldık.

Bizim Irak'ta iki tüccarımız vardı. Kendileri, Hakob Efendi ve Hovsep Efendi bizi Vatanımıza nakletmeye karar verdiler. Basra Körfezinden gelip, Kızıldeniz, Akdeniz, Karadeniz'den dolaşarak Batum'a vardık. Orda, Sovyet iktidarının temsilcileri bizi 1 Ocak 1922 günü karşıladılar. Kırk beş günlük deniz yolculuğundan sonra Vatan'a geldik. Ama, görünüşe göre 10000 kayıp verdik; bunların büyük bir kısmı da salgın hastalıktan öldü.

Otuz dört kişiden oluşan sülalemizden geriye annem, ben, ağabeyim Rostom, ablam Nune, amcam Davit, büyükannem Zanon, büyükbabam Cibrayel kaldı.

Levon Şağoyan bizimle gelmedi. Bize : "Ordaki Bolşevikler beni anlamazlar; ben Daşnakım; nereye gideyim?" dedi.

Abrahamyan da : "Ben de seninle kalıyorum" dedi. Bütün Armaş Köyü : "Bizim Abrahamyan burda kalıyor; o zaman biz de burda kalacağız" dedi.

Şeyh yaklaşık 3000 Ermeninin ülkede kaldığını duyup onlara : "Size izin veriyorum; gidin

arayın; nereyi beğenirseniz, sizden vergi talep etmiyorum; orda yaşayın" dedi.

Ermeniler çölün derinliklerinde harika bir ırmağın aktığını görmüşler; orayı beğenip : "Pompa koyar, çölü sularız" demişler.

Orası Zakho denilen yerdı. Biz Vatan'a dönüş yaparken orda bizim cemaat kuruldu. Bugüne kadar da o cemaat varlığını korur. Araplar biz Ermenileri hep iyi karşılamışlardır.

Ermenistan'a gelip Yerevan, Aştarak, Eçmiatsin ve Artaşat'a dağıldık. Yeğik adında dindar bir adam vardı; onun evinin karşısında küçük kulübeler bulunuyordu; onları bize verdi ve orda yaşadık. Ben dizanteriye yakalandım. Yeğik geldi ve dedi ki: "Nana! Bu oğlanı bana ver, iyileştireyim."

Annem gece-gündüz ağlıyordu. Ben bir deri bir kemik kalmıştım.

Yeğik kağnisını aldı; içine lavaş ekmeği ve her şeyi koyup en uzak bağına götürdü; orası Aygezard Köyü'yle sınırdı. Bahçenin yukarısında bir buğday tarlası, içinde de sürüyle bildircin vardı. Bildircinler gelip içine düşünler diye tuzaklar kurdu ve içlerine darı koydu. Bana : "Sana hediye: her sabah, yiyebildiğin kadar üzüm ye. Tümseklerin arasında dolaş, bildircinleri toplayıp ateşte kızart ve ye" dedi.

Yedinci gün annem ve Cibro dedem beni görmeye geldiler. Baktılar ki yüzüme renk gelmiş. Sevindiler. Sandıkta bir sürü lavaş ekmeği vardı. Damda uyuyordum, temiz havada.

Sonbaharda bütün üzümleri toplayıp, üzüm cenderesine doldurmuş şarap hazırlıyorlardı. Yeğnik bize:

- Haydi üzüm toplayalım, dedi.

Birden karla karışık yağmur yağdı. Üzümleri toplayıp ürünü taşıdık. Yeğik geldi anneme iki Rus altını verdi ve : "Nana, oğlan bağda bekçilik yaptı. Bunu hak etti" dedi.

Annem de : "Ey Yeğik! Sen oğlumun hayatını kurtardın" diye cevap verdi.

Yeğik yeniden : "Bağda bekçilik yaptı" dedi.

Annem parayı almayı reddetti. Yeğik, almaya mecbur olalım diye iki altını penceremizden içeri attı.

1936'da Khancıyan cinayeti yaşandı. Merkez Komitesi'nde Amatuni Vardapetyan sekreterlik görevini üstlendi. O, Khancıyan'ın taraftarlarını kitlesel olarak yok etmeye başladı; ben de onların arasındaydım.

Khancıyan bana şefkatle bakıyordu; beni çok seviyordu. Khancıyan daha Ermenistan'da yokken beni terfi ettirmişlerdi. Anılarımda onu anlattım. Leninakan'da Komünist Partisi'nin

Őehir komitesinde organizasyon kısmı sekreteriydim. Ben ve karım Anna soğuk ve rutubetli bir otelde kalıyorduk; bir gaz sobamız vardı. Ne kadar başvuru yaptıysam da beni görevden uzaklaŐtırmadılar. Khancıyan beni davet edip Yuva Sovhozu'na m¼d¼r tayin etti. Orda çok iŐler g¼rd¼m.

Sonra, urduęul (Hokdemberyan, Őimdiki adıyla Armavir) b¼lgesine Komsomol iÇine aldılar.

Çok Şey g¼rd¼m, baŐımdan çok Şey geçti, çok acılar g¼rd¼m; ama artık oturmuŐ hatıralarımı kaleme alıyorum...

* Ermeni halk Őarkıları uzmanı, halk Őarkıcısı, tarihi.

** Levon Şağoyan (1887 - 1933) : Ulusal Kurtuluş Hareketi militanlarından. 1915'te Őatak ve çevresindeki k¼ylerde savunma muharebelerine katılmıŐtır.